

EGY MÁSIK *PHYLLIS ÉS FLORA*

TUHÁRI ATTILA*

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Moravcsik Gyula Intézet, Magyarország

Beérkezett: 2022. január 17. • Elfogadva: 2022. január 22.

© 2022 A szerző(k)

ABSZTRAKT

A középkori vágánsköltészet legkiemelkedőbb alkotásainak egyike a manapság Phyllis és Flora néven ismertté vált költemény, amely számos, különböző terjedelmű részeit megőrző kéziratban maradt ránk. Ezek között megtalálható egy meglehetősen különös szövegváltozat, amely mind tartalmában, mind terjedelmében jelentős eltéréseket mutat a többi kézirat szövegéhez képest: ez a költemény kezdeti nyolc strófája után mindössze hét hozzáköltött versszakkal le is zárul. Felfedezését követően a kutatás ugyan látóterében tartotta a kéziratot, ám pusztán az első nyolc strófa egy meglehetősen romlott szövegtanújaként tekintett rá. Szerencsés módon azonban nemrég előkerült az említett kézirat egy másik, megközelítőleg azonos időben keletkezett példánya is, amely alapvetően megváltoztatja az említett kézirathoz fűződő viszonyulásunkat: ezzel ugyanis nyilvánvalóvá lett, hogy nem csupán egyszeri, lejegyzője fejéből kipattant alkotásról beszélhetünk, hanem az említett vágánsköltemény egy kései változatáról, amely minden bizonnyal szélesebb körben is ismeretes lehetett, és amely keletkezési ideje okán a formain kívül gyökeres tartalmi, felfogásbeli, sőt műfaji eltéréseket mutat az eredeti költeményhez képest.

KULCSSZAVAK

vitaköltemény (Streitgedicht), *Altercatio Phyllidis et Florae*, vágánsköltészet, Révay-formulárium, variáns, bordal

* Levelező szerző. E-mail: tuhariattila@gmail.com

Kevés oly sikerült és szellemes alkotás maradt ránk az európai vágánsköltészet emlékei közül, mint az utókor által *Phyllis és Flora* (*Phyllis et Flora*, *De Phyllide et Flora*, *Altercatio Phyllidis et Florae*) néven emlegetett költemény.¹ A jelenlegi ismereteink szerint a XII. század végén keletkezett,² feltehetően francia szerző tollából származó³ alkotás műfaját tekintve vitaköltemény (*Streitgedicht*, *debate poem* v. *dispute poem*), amely szerelmi életből vett vitatémája⁴ alapján annak is legkedveltebb alcsoportjába tartozik: a kor két jellegzetes, a társadalmi ranglétra előkelő fokán álló osztálya, a klerikusok és a lovagok egymáshoz viszonyított relatív elsőségének kérdését választotta témájául.⁵ A szóban forgó költemény – a két csoport megítélése vonatkozásában – egyetlen nézőpontból teszi fel a kérdést, bravúros módon állítva szolgálataiba az antikvitástól örökölt rétorikai tudás széles arzenálját: vajon a klerikust vagy a lovagot illeti-e az elsőség a szerelem dolgaiban.⁶

¹ Hans Walther (H. Walther: *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters*. München [1920] 148) a vágánsköltészet legszebb alkotásai közé sorolja: „Es ist zu bedauern, daß uns gerade die hübschesten Lieder der sogenannten Vagantendichtung anonym überliefert sind”, de a legnagyobb elismeréssel beszél róla Frederic James Edward Raby is (F. J. E. Raby: *A History of Secular Latin Poetry in the Middle Ages*. Vol. 2. Oxford [1957] 290, 291): „The earliest as well as the best of the poems on this theme is the *Phyllis and Flora*”; „It is unnecessary to enter into the details of the poem, which must be read as a whole if it is to be properly appreciated”.

² A költemény keletkezési idejeként Aloys Bömertől kezdve – aki felfedezte és 1919-ben kiadta a költemény egy késő XII. századi, Berlinben fellelt kéziratát – általában a XII. század második felét jelölik meg (A. Bömer: *Das Vagantenlied von Phyllis und Flora nach einer niederschrift des ausgehenden 12. Jahrhunderts*. *ZfjA* 56 [1919]/3/4 217–239). A *Streitgedicht* műfajáról készült legterjedelmesebb áttekintés szerzője, Walther – Bömert követve – a mű keletkezését a XII. század végére teszi (Walther: *i. m.* [1. j.] 147). Ezt követően ugyan Hennig Brinkmann a *Metamorphosis Goliae* című költeményt vizsgáló értekezésében, annak 1140 és 1160 közöttre történő datálásából kiindulva – az említett versben ugyanis felfedezni vél a *Ph&F*-ből származó szövegátvételeket – költeményünk megszületését ezen időpontnál korábbra helyezi (H. Brinkmann: *Die Metamorphosis Goliae und das Streitgedicht Phyllis und Flora*. *ZfjA* 62 [1925]/1/2 27–36, 34–36), Karl Strecker azonban 1926-ban megjelent cikkében meggyőzően bizonyította, hogy a Brinkmann által a *Ph&F*-ből származónak tekintett szövegpárhuzamok egyértelműen Martianus Capella művének hatására vezethetők vissza, így pedig nem nyújtanak támpontot a költemény keletkezési idejének meghatározásához (K. Strecker: *Kritisches zu mittellateinischen texten*. *ZfjA* 63 [1926]/2/3 103–127, 111–115 [III. Zur Metamorphosis Goliae]).

³ Walther kétségbe vonja Hauréau azon állítását, miszerint a költemény ismeretlen szerzője itáliai lett volna, mivel ezt utóbbi pusztán arra alapozta, hogy a 7. strófában megjelenő pinea (mandulafenyő) csak Itáliában honos. Walther megjegyzi, hogy ennek ellenére az említett fenyőfajta francia *chanson de geste*-ekben szintén előfordul, így inkább egy francia klerikus szerzőségét valószínűsíti (Walther: *i. m.* [1. j.] 148).

⁴ Ezen csoport témáiról és általános jellemzőiről lásd bővebben: Walther: *i. m.* (1. j.) 135–153; J. Szövérfy: *Secular Latin Lyrics and Minor Poetic Forms of the Middle Ages*. Vol. 2. (A Historical Survey and Literary Repertory from the Tenth to the Late Fifteenth Century). Concord (New Hampshire) (1993) 305–325.

⁵ Walther: *i. m.* (1. j.) 145–153. A kötet végi függelékben egy ezen típusba tartozó költemény is közlésre került (248–253 [no. XX]). Oulmont külön munkát szentel a klerikus és lovag közti versengést témájukul választó legjelentősebb darabok (*Remiremonti zsinat* [*Concile de Remiremont*], *Phyllis és Flora* [*Altercatio Phyllidis et Florae*], *Florence és Blanchefleur* [*Le jugement d'amours*]), valamint a műfaj további francia képviselői vizsgálatának (Ch. Oulmont: *Les Débats du clerc et du chevalier*. Paris [1911]). Kiváló összefoglalást nyújt ezen alcsoportról Szövérfy is (Szövérfy: *i. m.* [4. j.] 305–318).

⁶ Haller meglátása szerint – amelyet magam is osztok – ezen alkotások, így a fenti vers megszületésének célja általánosságban véve a bennük folytatott rétorikai játék maga: a versben felvázolt világ tehát – amelynek legfőbb mozgatórugója és erénye a minden más értéket maga alá rendelő szerelem – nem több szellemes rétorikai konstrukciónál (R. S. Haller: *The Altercatio Phyllidis et Florae as an Ovidian Satire*. *MS* 30 [1968] 119–133, 121–128). Mások ezzel szemben a költemények mögött valós társadalmi motivációt feltételeznek. Szövérfy meglátása szerint Haller a költemény szatirikus vonásainak valós súlyuknál nagyobb szerepet tulajdonít. Ő maga kulturális átrendeződésből száрма-

Vázlatosan érdemes áttekintenünk a vers beszédhelyzetét: két ifjú hajadon álmából felkelve úgy határoz, hogy kilovagol a közeli ligetbe. Itt az árnyas, *locus amoenus*nak is tekinthető patakparton letelepedve hiányzó kedvesükre terelődnek gondolataik (1–9. str.). Amikor felismerik egymás belső vívódását, és Phyllis bevallja, hogy hadakozó kedvese, Paris távolléte miatt bánkódik, Flora nem tudja visszatartani ellenérzését barátnője választottjának tevékenységével kapcsolatban: a katonaélet szépségéről áradozó Phyllis álláspontjával szemben ugyan is nézete szerint e hivatás gyakorlója, szűkös körülményei folytán, nem lehet ideális szerető (10–13. str.). Ezzel szemben ő maga klerikus kedvesével, Alcibiadesszel büszkélkedik.⁷ Ezt követően veszi kezdetét köztük a roppant szellemes vita, amelynek során ugyanazon tényeket ki-ki a maga szeretőjének előnyére, a másiké hátrányára fordítja. Szó esik a klerikus kényelmes, valamint a lovag kevéssel is megelégedő – más nézőpontból elkényelmesedett, illetve szűkölködő – életmódjáról,⁸ külső megjelenésükről, valamint a szerelem dolgaiban való elméleti jártasságukról is: mindketten arról próbálják meggyőzni a másikat, hogy kedvesük minden cselekedetét, teljes lényét a választott hölgy kedvében járás határozza meg, míg beszédpartnerre kedvesét korlátozzák ebben életkörülményei (14–41. str.).⁹ Végül közösen úgy határoznak, hogy zsákutcába jutott vitájuk eldöntésére Amor ítélőszéke elé viszik ügyüket (42–43. str.). Felkerekedvén tehát, Flora lovára, Phyllis ösvérére száll – melynek apropóján a két isteni állat, valamint szintén isteni eredetű szerszámzatuk leírását olvashatjuk (44–59. str.) –, s rövidesen el is jutnak Amor lakhelyére, egy félistenektől benépesített ligetbe (60–73. str.), ahol az isten elé járulnak ügyük elbírálása végett (74–76. str.). Amor két döntőbírája, az istenséget megillető jogokban járatos Usus és Natura, némi tanácskozás után meg is hozza ítéletét: a fellemerült szempontok alapján a klerikust tekintik jobb szeretőnek (*secundum scientiam et secundum morem / ad amorem clericum dicunt aptiorem*. [78. str. 3–4. s.]) (77–79. str.).

Az imént vázolt költemény számos, több-kevesebb strófáját megőrző kéziratban maradt ránk.¹⁰ Ezen kéziratok között megtalálható egy meglehetősen kései, a XVI. század első felében keletkezett, filológiai szempontból gyenge minőségűnek tartott szövegváltozat is, amely

zó társadalmi konfliktust lát keletkezésük hátterében (Szövérfy: *i. m.* [4. j.] 306, lásd még később). Szövérfyhez hasonlóan ugyancsak valós helyzetből fakadó inspiráltságot (vagyis valódi rivalizálást és a másik fölébe kerekedést) lát a költemény érveinek megállapításai mögött Jackson, akinek a téma rokon műfajokban történő előfordulásaira is tekintő cikke a nézőpont kitágítása okán is említésre érdemes (W. T. H. Jackson: *Der Streit zwischen miles und clericus. ZfdA* 85 [1955]/4 293–303). Hasonlóan realiztikus motivációt feltételez Holm Süssmilch, aki elsősorban a lovagi költészettel való szembehelyezkedés szándékával véli megokolhatónak a vágánsdalok ezen alcsoportjának létrejöttét, s járja körül az álláspontjából fakadó releváns kérdéseket (H. Süssmilch: *Die lateinische Vagantenpoesie des 12. und 13. Jahrhunderts als Kulturerscheinung*. Leipzig [1917] 81–84 [10. Beziehungen zum Rittertum und seiner Poesie]).

⁷ Flora neve ezekben a költeményekben állandósult név a klerikus szeretőjeként (Walther: *i. m.* [1. j.] 149).

⁸ Süssmilch jegyzi meg, hogy a lovag szerelmi tematikájú vágánskölteményekben szereplő bemutatása épp ellentétes a műfaj egyéb alkotásaiban ráruházott jellemzőivel (nyughatatlan, vad, lármás, mohó, büszke, pompakedvelő) (Süssmilch: *i. m.* [6. j.] 82).

⁹ Ennek végletes szűrrealitása kétségkívül a Phyllis szájából elhangzó 31. strófában csúcsoodik ki: *Meus armis dissipat inimicas sedes, / et si forte prelium solus init pedes, / dum tenet Bucephalam suus Ganymedes, / ille me commemorat inter ipsas cedas.* (vö.: Haller: *i. m.* [6. j.] 123–124). A költemény szövegét a Schumann-féle kritikai kiadás alapján idézem – minthogy folyamatos sor szerinti számozást nem tartalmaz – strófára és sorra történő hivatkozással (A. Hilka + O. Schumann [eds.]: *Carmina Burana* [Mit Benutzung der Vorarbeiten Wilhelm Meyers]. I. Band: Text, 2. Die Liebeslieder [herausgegeben von Otto Schumann]. Heidelberg [1941] 94–119 [CB 92]).

¹⁰ Schumann kiadásában tizenegy, a költemény valamely strófáit megőrző kéziratot azonosít (Hilka – Schumann: *i. m.* [9. j.] 103).

ráadásul jelentős mértékben eltér a többi kézirat szöveghagyományától. Számunkra azonban mégis ez válik most érdekessé.

A kézirat által megőrkített, mindössze 15 strófából felépülő vágánsköltemény átíratát – rövid kísérőszöveg társaságában – 1929-ben tette közzé Stephen Gaselee a *Studi medievali* folyóirat hasábjain.¹¹ Írásából megtudjuk, hogy a szöveget egy – az előző év nyarán, Bécsben, általa vásárolt – nyomtatott szekvenciáskönyv előzéklapjára jegyezték le a XVI. század első felében¹² meglehetősen hanyag kézírással, folyamatos sorokban, de versszakonként új bekezdést nyitva.¹³ Az első nyolc strófa – bizonyos eltérésekkel, jellemzően szövegromlásokkal, strófa-, illetve sorfelcserélésekkel – megegyezik a *Phyllis és Flora* első nyolc versszakával, míg hét további strófája jól-rosszul sikerült későbbi hozzáköltés. Az előttünk fekvő mű komponálója minden jel szerint kevesebb tehetséget vagy érdeklődést mutatott az eredeti vers szigorú szerkezete iránt: megtörik a rím az eredeti versből származó 2. versszak utolsó, módosult sorában (*resplendentes facie ut luce matutina* [8]), illetve – kevésbé bántó módon – a 9. strófa 3. sorában (*Flora virgo nobilis clericum amabat* [31]).¹⁴ Az újonnan keletkezett strófák rím-szerkezete – amint arra már Gaselee is felhívta a figyelmet – ugyancsak alig-alig követi az eredeti strófák *aaaa* rímképletét: hétből négy esetben *aabb* rímpárokkal találkozunk, ráadásul a maradék három esetben is főként ragrímekkel operál a szöveg.¹⁵ Szintén megjegyzendő, hogy míg az eredeti vers egyáltalán nem alkalmaz elíziót, addig a Gaselee által publikált változat e tekintetben is következetlen: a lehetséges kilenc esetből két alkalommal (8, 55) él vele.¹⁶ Nem tartja a szótagszámot a 4. strófa 1. sorában (*non est differentia corporis et honoris* [13]) és a 14. strófa 1. sorában (*clericus nunquam propriis manibus laborat* [53]) sem. Szövegáthelyezéseknek is tanúi lehetünk: az eredeti költemény 2. verszaka jelen kéziratban az 5. helyre került (17–20), a 6. és 7. strófák egy-egy sora pedig az eredetihez képest felcserélődött: a 6. strófa első sorába az eredeti vers 7. strófájának harmadik sora került, míg a 7. strófa sorai eggyel feljebb ugrottak: 2–3. sorából lett a Gaselee által közölt vers 1–2. sora, 3. sorát az eredeti 6. strófájának 1. sora adja, míg a 4. sor változatlanul a helyén maradt.

Látjuk tehát, hogy nemcsak az újonnan keletkezett strófák művészi és nyelvi megformáltsága marad el az eredeti költemény színvonalától, de az eredeti strófák szövege is számottevő módosuláson ment keresztül, esetenként pedig jelentős romlást szenvedett el. Teljesen érthető hát, hogy mindezek alapján Gaselee arra a következtetésre jutott, hogy a kezében tartott szöveg nem más, mint a *Phyllis és Flora* egy gyenge minőségű és erősen hiányos – pusztán az

¹¹ S. Gaselee: An Apocryphal Ending to the Phyllis and Flora. *Studi medievali. Nuova serie* 2 (1929) 173–175. Hilkka és Schumann kiadásában a kézirat G betűjel (siglum) alatt szerepel, így magam is ilyen formában utalok rá.

¹² Maga a szóban forgó kötet 1519-ben Strasbourgban került kiadásra, így ezt tekinthetjük a lejegyzés *terminus post quem*jének.

¹³ Gaselee: *i. m.* (11. j.) 173.

¹⁴ Nem sorolható ezek közé az 5. strófa 1. sora (*Placuít virginibus spaciatum ire*), hisz ebben az esetben bizonyára az utolsó két szó véletlen felcserélése történt csupán. Ugyanezt a jelenséget láthatjuk a következő strófa első sora esetében is (*Ad augmentum decoris huius et honoris*), ahol az utolsó három szó eredetileg helyes sorrendjét (*et honoris huius*) – a jegyzet tanúsága szerint – épp a hibás alakra javították át. E két hely sokat elárul a hagyományozódás metódusáról, hisz az ilyen típusú hibák írásban rögzített mintapéldányra utalnak.

¹⁵ Gaselee: *i. m.* (11. j.) 175.

¹⁶ Különösen zavaró az 55. sor esete, ahol első alkalommal nem számol hangzókieséssel, míg másodjára igen (*nam et cibum comedit valentem ad amorem*).

első nyolc strófát tartalmazó – kéziratról¹⁷ készült másolat, amelyből az írnok saját strófái hozzáköltésével próbált teljes kompozíciót kerekíteni.¹⁸ Mindenesetre az általa fellelt változatot lelkiismeretes tudósként annak ellenére is publikálta, hogy azt romlott szövegállapota miatt a kritikai szöveg megállapítása szempontjából teljesen értéktelennek ítélte.¹⁹ Ugyanígy minősítette bő egy évtizeddel később napvilágot látott kiadásában Otto Schumann is.²⁰

Majdnem egy évszázaddal a költemény megtalálását követően azonban revidéálnunk kell az angol tudós fentebbi állításait. Nemrégiben ugyanis egy szerencsés véletlennek köszönhetően sikerült nyomára bukkanni a szóban forgó, eddig egyedinek hitt változat egy másik példányának. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában ugyanis, az Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak (F szekció), azon belül is a kolozsmonostori konvent országos levéltára gyűjteményében, a 'Protocolla, libri regii et styliionaria' fond (F 15) iratanyagában No. 2. jelzet alatt megtalálható egy – az első kezek által bemásolt oklevelek kiállítójáról a kutatásban Révay-formuláskönyvnek nevezett – kötet, melynek összeállítását – az egyik benne található, Bajánházy Ferenc nevéhez köthető possessor-bejegyzés tanúsága szerint – az 1540-es években már biztosan megkezdődött a pozsonyi kisebb kancellárián. Ezt követően Leleszhez köthető iratokkal is bővült – amely tény az említett possessorról tudható ismereteinkkel együtt a kötet itteni használatát valószínűsíti –,²¹ végül pedig bő száz évvel későbbi utolsó tulajdonosa, Lutsch István ottani hivatalviselése révén kerülhetett a kolozsmonostori konvent levéltárába.²² Innen került aztán egy 1882-ben hozott törvény értelmében az erdélyi

¹⁷ Walther például említést tesz egy kéziratról, amelyből tartalmi okokból a *Phyllis és Florát* tartalmazó lapokat eltávolították, első 4 strófáját azonban, minthogy azok egy egyházi témájú költeményt megőrző és így megtartani kívánt oldalon szerepeltek, olyan alaposan törölték, hogy a töredéket csupán rímei alapján sikerült azonosítania (Walther: *i. m.* (1. j.) 147, 4. j.). Ugyanezt a kódexet Schumann is megemlíti a vers kéziratai között (A = Avignon, Bibl. et Musée Calvet 302, fol. 59^v) (Hilka – Schumann: *i. m.* [9. j.] 103).

¹⁸ Kétségtelen, hogy amennyiben az eredeti versből megmaradt strófákat tekintjük, abból – a vita kimenetelét leszámítva – a vers alaphelyzete és a benne tárgyalt kérdéskör valóban maradéktalanul rekonstruálható.

¹⁹ Gaselee: *i. m.* (11. j.) 175: "They will not have to be considered in future critical editions of the poem."

²⁰ Hilka – Schumann: *i. m.* (9. j.) 103, 105.

²¹ A legkorábbi datált possessor-bejegyzés Bajánházy Ferenc nevét említi, aki az okleveles anyag tanúsága szerint a kisebbik kancellária jegyzője volt, de gyakrabban találkozunk vele királyi, nádori, ill. káptalani emberként, akinek neve Lelesz-közeli birtokai okán a helyi illetőségű, valamint az ott keletkezett oklevelekben is többször felbukkan: *Stilus cancellar(iae) minoris regiae maiestatis, Posonii inchoatus, sed diversis in locis continuatus, anno a Christo nato millesimo quingentesimo quadragésimo octavo, per Franciscum Bayanhazy etc.* (p. 142). A kötetben található formulák és possessor-bejegyzések alapos vizsgálatát követően azonban nyilvánvalónak tűnik, hogy a Bajánházy-féle bejegyzés kézírását két másik előzi meg, amelyekhez egy másik possessor-bejegyzés kézírásával történt összevetésük révén neveket is társíthatunk: *Sum Nicolai Chripovig, emptus autem a Iohanne Orgovan Fraxino[?]* (p. 301). Személyük azonban közelebbről egyelőre nem ismert. Mindez összhangban áll a kétséget kizáróan a 2. kéhez köthető oklevélmintákban felbukkanó két évszámmal (1543, 1548) is.

²² Lutsch István a konvent levélkeresője volt, adatolhatóan 1661 és 1670 között, a kezdődátumot formuláskönyvbeli saját bejegyzése is alátámasztja: *Ad mandatum celsissimi principis et domini, domini Ioannis Kemény gener(osus) Stephanus Lutsch de Colosvár 12 Martii 1661 receptus in collegium sive societatem d(ominorum) requisitorum literarum conventualium Colos-Monostrensium pro tunc nobilibus Michael[e] Szam]oskeozy et Valentin[o] Bjenk[e]o requisitor(ibus) [literarum]* (p. 307). A kötet azonban már előbb birtokába került: 1655. *Stephani Luchy de Coloswar celsissimi d(omini) principis Georgii Rakoczy iunioris aulicae cancellariae iurati notarii* (az első kötetábla belső oldalán); *Stephani Luchy supellex 1655* (p. 299). 1675-ben még biztosan életben volt. Életrajzának, valamint hivatali működésének rövid áttekintését (Lutz István név alatt) lásd Bogdándi Zs.: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kolozsvár (2012) 94.

hiteleshelyek anyagával együtt a Magyar Országos Levéltár állományába.²³ A szóban forgó vágánsköltemény a kötet végén (293–294. pag. [= fol. 146r–v]), különböző jogelmélettel kapcsolatos, ám versünknel később bejegyzett idézetek között olvasható,²⁴ mégpedig a közelebről nem ismert Chripovig Miklóshoz (Nicolaus Chripovig) tartozó második kéz írásával,²⁵ vagyis – a Bajánházyhoz köthető possessor-bejegyzés tanúsága szerint – legkésőbb 1548-ban kerülhetett a kötetbe.²⁶ Mivel pedig a lapokon látható vízjel Kaufbeuren város korabeli címerét²⁷ ábrázolja, amely vízjelábra (harántpólyával osztott kerek talpú pajzs, mindkét mezőjében egy-egy csillag lebeg) 1532-től kezdve jelenik meg az ott készült íveken,²⁸ ezért viszonylag jól behatárolható a vers lejegyzésének időpontja (1532–1548). Megállapítható tehát, hogy mindkét kézirat hozzávetőleg a XVI. század második negyedében keletkezett. Az újonnan felfedezett példány számos helyen a Gaselee által közzétett szövegtől eltérő olvasatot ad, így komoly segítséget nyújt a Gaselee-féle változat kérdéses helyeinek megítélésében, módosításai, hibái okainak felderítésében, illetve azok emendálásában is. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a nyilvánvaló szövegromlásokon kívül – épp a szóbeli hagyományozódás erőteljesebb hatása következtében – ezen versek esetében természetes módon előfordulnak egyenrangú olvasatok is, vagyis amelyek mindegyike releváns és helyes változatnak minősül.

Mielőtt továbbmennénk, fontos tudatosítanunk, hogy e második példány előkerülése alapvetően új helyzetet eredményez. Immár nem egy lelkes, ám kevésbé tehetséges scriptor keze alól kikerült, hiányos mintapéldány motiválta egyedi verskísérletről van szó, hanem az Európa-szerte ismert vágánsdal egy meglehetősen kései, a közép-európai régióba is eljutó változatáról,²⁹ amelyet mind szövegkritikai szempontból, mind szerepének megváltozását tekintve különálló költeménynek kell tekintenünk és akként is kezelnünk.³⁰ Mindenekelőtt

²³ Bogdándi: *i. m.* (22. j.) 168.

²⁴ Más hasonló típusú irodalmi szöveg sajnos nem található a kötetben. Ugyan korábbi időszakra vonatkozóan, de Kardos Tibor is megjegyzi, hogy akárcsak az olasz területeken, a jegyzői réteg a ránk maradt számadás- és jegyzőkönyvek, valamint formuláskönyvek tanúsága szerint Magyarországon is nagy érdeklődést mutatott a költészet iránt (Kardos T.: Deákműveltség és magyar renaissance. *Századok* 73 [1939]/7–8, 9–10, 295–338, 449–491, 330, 467).

²⁵ Talán említést érdemel, hogy ez esetben is folyamatos sorokban írt, ám versszakonként tagolt szöveggel van dolgunk. A kéziratra a továbbiakban a lejegyzője nevének kezdőbetűjéből alkotott siglummal (**Ch**) is hivatkozom.

²⁶ A 21. jegyzetben említett possessor-bejegyzés alapján a kötet 1548-ban került Bajánházyhoz, akihez minden jel szerint a harmadik kéz bejegyzései köthetők.

²⁷ Arany harántpólyával osztott vörös pajzs, felső és alsó mezőjében egy-egy arany csillag lebeg.

²⁸ A jelentős részben a Piccard Online adatbázisára épülő, ám azt több mint 40 000 vízzelleg gazdagító legnagyobb vízjeladatbázis, a Wasserzeichen-Informationssystem (WZIS) gyűjteménye alapján a szóban forgó vízjel legkorábbi pontosan datált előfordulása 1532-re tehető (<https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/suche.php>; keresési paraméterek: *Motiv: Stern und Stern und einkonturig und ohne Beizeichen und Wappen und Balken nicht belegt*).

²⁹ Hasonlóképpen egy nemzetközileg elterjedt vágánsdal hazai, ferences kötődésű kódextörésekben megőrződött szövegvariánsát adja közre részletes elemzés kíséretében Madas Edit (Madas E.: „Ad terrorem omnium”. A középkori vágánsének egy magyarországi változata? *MKszle* 92 [1976]/4 380–385).

³⁰ Az efféle, esetenként különböző versek strofáit is felhasználó költemények a műfaj keretei között egyáltalán nem ritkák. Nagyon hasonló eset áll fenn az Archipoeta *Gyónás* című költeménye (*Estuans intrinsecus ira vehementi*) esetében, amelynek néhány versszaka később önálló bordallá lett, és *Meum est propositum* kezdettel, illetve *Cantilena potatoria* címen különböző változatokban vált ismertté, sőt a több vers elemeinek vegyítéséből létrejövő deákda-
lok közkedvelt összetevőjévé Európa-szerte; ezeken kívül népnyelvi, szabadabb fordításai is ismertek (J. Szövérfy: *Secular Latin Lyrics and Minor Poetic Forms of the Middle Ages*. Vol. 3. [A Historical Survey and Literary Repertory from the Tenth to the Late Thirteenth Century]. Concord [New Hampshire] [1994] 42 [további irodalommal]; kritikai

szembetűnő, hogy az új költemény szinte semmit nem őrzött meg az eredeti mű koncepciójából, cselekményéből: a *Ph&F* meglehetősen terjedelmes, a retorikai játék okozta szellemességre épülő, alapos műgonddal és tehetséggel, kétségkívül írott formában megalkotott³¹ költeménye egy némiképp elietett transzformáció eredményeként mindennapi éneklésre szánt, köznapi szellemességgel operáló, szélesebb közönség érdeklődésére és tetszésére igényt tartó kocsmadallá alakult át.

A két példány összevetése után az is bizonyossággal állítható, hogy azok különálló leszármaszási ágakhoz tartoznak. A 24. sor *vivens* (**G**), illetve *unus* (**Ch**) alakja ugyanis csak a közös *vivus* gyökérből válik magyarázhatóvá.³² Noha további szemléletes példákkal szolgál az 5., illetve a 6. strófa utolsó, vagy a 15. strófa 3. sora is, amelyeknek variánsai (*ut iocos exercerent* ~ *ut et locus facerent* [20]; *garrulus* ~ *boculus* [24]; *laicus* ~ *rusticus* [59]) szemmel láthatóan nem eredeztethetők közös írott szöveghagyományból, szövegváltozataik esetében ugyanis filológiai okság nem állapítható meg: ezen módosulások mindegyike magyarázható lehet a szóbeliség következtében könnyűszerrel létrejövő, egyenrangú variánsok szöveghagyományba történő beszűremkedésével, esetleg figyelmetlenséggel (pl. *ire spaciatum* helyett *spaciatum ire* [17]),³³ valamint a mintaszöveg téves kiolvasásával – talán, rosszabb esetben, meg nem értésével (pl. *eregit* ~ *elegit* [35]; *qui clerum diligit, caret hic honore* helyett: *qui clerum caret, diligit hec honore* [39]) is.

A hagyományozódás folyamatára visszavezethető változások mellett olyan szövegmódosulások is előfordulnak az új vers szövegében, amelyek már előzőleg végbement változások következtében jöttek létre. Jól látszik, hogy az eredeti költemény 2. strófája – korábban már említett – áthelyezésének komolyabb hatása is volt. Azáltal ugyanis, hogy az abban említett

szövege: O. Schumann † – B. Bischoff [eds.]: *Carmina Burana* [Mit Benutzung der Vorarbeiten Wilhelm Meyers kritisch herausgegeben von Alfons Hilka und Otto Schumann]. I. Band: Text, 3. Die Trink- und Spielerlieder – Die geistlichen Dramen. Nachträge. Heidelberg [1970] 19–21 [a CB 191 apparátusát követően]. Magyarországi hatása szintén jelentős: Kardos hívta fel rá a figyelmet, hogy a Magyi-kódex által is megőrzött *Plenitudo temporis venit exultemus* kezdetű kardal (MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény 283678. 95. p.; modern kiadása: Dreska G. [ed.]: *Magyi János formálaskönyve. Formularium notarii publici Iohannis Magyi*. Budapest [2019] 94–96 [no. 105a]) két strófája szintén az Archipoeta költeményéből, a *Cantilena potatoriát* is alkotó strófák közül való (Kardos: *i. m.* [24. j.] 470); egy későbbi kötetében a vers magyar műfordítását is közreadta (Kardos T.: *Középkori kultúra, középkori művészet*. Budapest [2006] 182–183). Több másik dal mellett ennek magyarításairól is szót ejt, amelyek előbbi egy részletét formálták asszonydallá vagy éppen bordallá (Kardos: *i. m.* [24. j.] 473). Ideológiai zárványai miatt körültekintéssel kezelendő, ám magyarországi változataihoz, illetve magyar és német nyelvű utóéletéhez számos adalékot szolgáltat Turóczi-Trostler József cikke (Turóczi-Trostler J.: *Az Archipoeta és a magyar irodalom. ItK 57* [1953]/1–4, 97–109).

³¹ Ez persze egyáltalán nem zárja ki a szóbeli előadást és terjedést, amennyiben arra fogékony közönséggel találkozott.

³² Gaselee jegyzetben jelzi is, hogy a *vivens* alakot *vivusból* javította a kézirat. Minden bizonnyal az történhetett, hogy a lejegyző spontán és helytálló javítása felett győzedelmeskedett a mintául szolgáló kézirat *vivens* olvasata (vagy pedig már a mintaszövegben is javítás volt tapasztalható). Egyébként elképzelhető, hogy itt az eredeti költeményben bibliai reminiscenciával van dolgunk (vö.: Jn 7,38: *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquae vivae.*), ahogyan az eredeti vers más pontján is (33. str. 3–4. s.: „*frustra*” *dixit „loqueris os ponens in celum / et per acum niteris figere camelum.”* vö.: Mt 19,24; Mk 10,25; Lk 18,25; 59. str. 1. s.: *Ad Amoris destinant ire paradysum.*; ez utóbbiak paradox humorára szemléletes módon világít rá Haller: *i. m.* [6. j.] 125–126, 9. j.). Ám az új vers esetében – legalábbis a hagyományozódás ezen, számunkra is hozzáférhető, utolsó fázisában – már semmi nem érzékelhető ennek szellemességéből, hiszen mindkét példányban megváltozott szóalak áll.

³³ Ezen szócsereért természetesen a mintaszöveg már romlott olvasata is lehet felelős.

elindulási szándék az új vers 5. strófájába került át, kohéziós szempontból szükségessé vált a következő strófa *eunt* kezdőszavának *erant* alakra történő megváltoztatása is.³⁴ Így válik az új struktúrában ez a versszak a lányok kilovaglás közbeni ábrázolása helyett azok általános jellemzésének első strófájává. Ugyanezen strófaáthelyezés, illetve igemódosulás lehet a magyarázata az első strófa utolsó sorában szereplő *liquit* ige *linguit* alakra történő módosulásának is az újonnan felfedezett példányban (Ch). Hiszen ha csupán az 5. strófában lovagolnak ki, miután sebzett szívük kiúzi szemükből az álomot (*Placuit virginibus ire spaciatum, / nam soporem renuit pectus sauciatum* [17–18]), akkor szükségszerűen aludniuk kellett előtte – vélekedhetett joggal a szöveg formálója a hagyomány egy pontján –, ami viszont nem volna igaz, ha az álom már az első strófa végén eltávozna tőlük (*liquit*). Így lesz az eredeti alaphelyzetből – amikor is megsebzett szívük miatti álmatlanságuk szolgál hajnali kilovaglásuk magyarázataként – egy olyan kezdősituáció, amelyben az álom végül csak a hajnal közeledtével telepedik a lányok szemére, hogy aztán rövid szendergést követően ismét felébressze őket nyughatatlanságuk. A helyzet érdekessége, hogy egyik példányban sem szerepel egyszerre a *linguit* (4) és a *soporem* (18) alak, amely növeli annak valószínűségét, hogy jelen esetben a vers koherenciájának javítására irányuló spontán változtatásról van pusztán szó.³⁵ Ennek értelmében pedig szerencsésebb lehet úgy tekintenünk az 5. strófa első két sorára (17–18), mint amelyben a vers komponálója az álom elillanásának a lányok jellemzését követő megismétlésével pusztán vissza kívánt kanyarodni a vers kiindulópontjához – még ha ez stiliztikai szempontból kifogásolhatóbb eredményre vezetett is.³⁶

Ugyanezen strófaáthelyezéssel látszik magyarázhatónak az új költemény 2. strófája 4. sorának módosulása is. Míg ugyanis az eredeti költemény szövege feltételezi a lányok elindulását (*et respondent facies luci matutine* [3. str. 4. s.]), addig útrakelésük a módosult versstruktúrában csak később következik be. Minden bizonnyal ez az oka annak, hogy valós térben végbemenő történés helyett az új kompozícióban hiányos hasonlító mellékmondattá (*resplendentes facie ut luce* [Ch: *lux*] *matutina*) kellett alakítani a sort.

Szintén logikai szempontokat érvényesít az újonnan előkerült példány, amikor felcseréli az eredeti költeményből kölcsönzött utolsó, vagyis a 8., illetve a hozzáköltött strófák közül az első, vagyis a 9. strófát, hiszen ebben az esetben a Gaselee által publikált változat előbb akarja leültetni a lányokat a ligetben csörgedező patak partjára, mint hogy megérkeznének oda: az új kézirat tehát igyekszik javítani a szöveg koherenciáján, bár kétségkívül nincs könnyű dolga.³⁷

Egy további strófaelhagyásnak, illetve strófafelcserélésnek is tanúi lehetünk: utóbbi ez esetben is az előbbi következményének tekinthető. A Gaselee-féle változat 12–14. strófái

³⁴ Megjegyzendő azonban, hogy az eredeti költemény fennmaradt kéziratainak egy részében szintúgy *erant* áll ezen a helyen (Hilka – Schumann: *i. m.* [9. j.] 108), így arra is van némi esély, hogy eleve ez a szövegváltozat szerepelt az új vers mintájául szolgáló szövegben.

³⁵ Szintén megjegyzendő, hogy az eredeti vers egyik kéziratában a meglehetősen hasonló, jelen idejű *linguit* alak szerepel (Hilka – Schumann: *i. m.* [9. j.] uo.), amelyből pusztán figyelmetlenségből is megszülethetett az említett *linguit* ige. Szövegkontextusbeli jó értelmezhetősége ugyanakkor a tudatos változtatás mellett szól.

³⁶ Elméletben persze nem kizárható, hogy éppen fordítva történt, és a megváltozott szóhasználat volt felelős a strófa áthelyezéséért – amely esetben az áthelyezés oka is világossá válna előttünk –, ám a magam részéről ezen eshetőségnek kisebb valószínűséget tulajdonítok: a rendelkezésre álló két kézirat alapján ugyanis úgy tűnik, hogy a *linguit* alak csak később jelent meg az új vers szöveg-hagyományában.

³⁷ Ezekben az esetekben sem eldönthető, vajon a változtatások a jelen kézirat lejegyzőjének tulajdoníthatók, vagy a szöveg-hagyományozódás egy korábbi pontján következtek-e be.

(45–56) sorában elsőként egy a katonai életről lesújtó képet festő versszak szerepel, amelyre aztán egy vegyes, első két sorában a klerikust dicsérő, második sorpárjában a katonaélet vizsontagságait taglaló, végül pedig egy klerikusi életet magasztaló versszak következik. A most előkerült kéziratból azonban ez utóbbi strófa (53–56) hiányzik: minden bizonnyal a hagyomány valamely korábbi pontján az azonos kezdőszó (*clerici* [49], *clericus* [53]) miatt ugrott a másoló szeme. Ennek kiesését követően azonban az első strófa katona-kritikája után az eredetileg közbülső versszak előbb a klerikust dicsérő, majd a katonai létet kritikáló sorai az eredetnél kevésbé koherensen hatnak, amelyre a hagyomány vagy lejegyzőnk úgy igyekezett megoldást találni, hogy a megmaradt 12. és 13. strófa felcserélésével egymást követő sorokba szerkesztette a klerikust dicsérő egyetlen sorpárt követően a katonai élet előnytelenségeit kidomborító részeket. Persze e felcserélés mögött szintén sejthetünk akár stilisztikai okokból eszközölt változtatást is – ez esetben a kompozíció előnyére –, amennyiben azon szándékot látjuk mögötte, hogy valamely lejegyzője igyekezett a 11. strófa utolsó két sorában (43–44) szereplő konklúziót chiasztikus formában kifejezni. Méltánytalan volna végül említés nélkül hagynunk, hogy az új variáns (mindkét kézirat tanúsága szerint) egy ponton javítani látszik az eredeti költemény stílusán, amikor is egy az eredetiben meglehetősen lapos, párhuzamosan szerkesztett sort (*nam huic placet clericus et huic placet miles* [4. str. 4. s.]) változatosabb megfogalmazásban ad vissza (*uni placet clericus alterique miles* [12]).

A versben végbemenő szövegbeli változások egy jelentős része tehát korábbi módosulások eredményeképpen következett be, vagyis az előttünk lévő szövegállapot legalább két fázisban lezajló folyamatra utal. Ez pedig a szóbeli terjedés mellett egy viszonylag gazdag, és az általunk megörökölt szövegállapotot nagymértékben befolyásoló írásbeli hagyományozódást sejtet, még ha ennek csupán szűkös emlékei maradtak is ránk.

Ha ezek után tüzetesebben megvizsgáljuk az új költeményt, látni fogjuk, hogy az szinte minden vonatkozásában különbözik előképétől. Elsőként természetesen a vers terjedelmének jelentős redukciója tűnik fel, valamint – ennek következményeként – a két fél közötti vita mindössze egyetlen beszélőváltásra történő lerövidülése szembeűnő, amellyel persze együtt jár az eredeti vers cselekményének szinte teljes elmaradása is. Ez pedig magával vonja a vers műfajának megváltozását is: az eredeti – terjedelme miatt feltehetően olvasásra vagy hosszabb elbeszélésre szánt – vitakölteménnyel szemben jelen esetben minden bizonnyal szóbeli előadásra adaptált, valószínűsíthetően énekelt költeményről beszélhetünk, amely viszont immáron nem *Streitgedicht* többé: rövidege folytán ugyanis nincs mód valós vita lefolytatására, ezáltal pedig a retorikai humor érdemi kiaknázására.

Mégis, véleményem szerint ezeknél sokkal jelentősebb a vers költői világában bekövetkező gyökeres változás. A patakparton történő letelepedésüket követően, amikor Phyllis figyelemzeti barátnőjét, hogy klerikus szeretője evilági becsületvesztést, majd túlvilági büntetést hozhat a fejére, természetesen Flora sem késlekedik a válasszal. Hangsúlyozza, hogy a katona szeretete állandó aggodalmat és szorongást okoz csupán, hisz kedvesének folyton rettegnie kell attól, hogy elesik, elfogják, vagy elfogását követően felakasztják foglyul ejtői.³⁸ Egy kleri-

³⁸ Hogy a katona fogságba esésének vagy halálának valós kockázata csupán nagyon általánosan és röviden merül fel az eredeti költeményben (*cuius est in pendulo dubioque vita* [36. str. 3. s.]), egyrészt jól szemlélteti annak sajátos valóságát, másrészt rávilágít az új költemény realista irányváltására. Külön figyelemre méltó, miként lett enyhe jelentésmódosulással az eredeti versben még az általános veszélyben forgásra utaló szóalak a katona valós felakasztásának kifejezőjévé (*timens ut ne socius eius suspendatur* [48]).

kus viszont mind vagyoni, mind politikai téren jelentős befolyással bír: komoly vagyon felett rendelkezik, az előkelők között pedig tisztelet övezi (*honorantur* [50]), amelynek következtében ezek házaiban mindig busás lakoma fogadja, míg a katona – szegénysége folytán és kapcsolatai hiányában – saját otthonában sem élvezhet ilyesmit. A klerikusnak ráadásul sohasem kell saját kezével dolgoznia (53),³⁹ továbbá mindenki dicséri és megbecsüli (*honorat* [54]) őt.

Vagyis szemben az eredeti vers konstruálta valósággal, amelyben minden erény értéke attól függ, mennyire segíti elő a szerelem legfőbb kormányzó elvének való alárendelődést, az új költemény sokkal inkább keletkezési idejének realitásában mozog: a vers központi kérdésévé a *honor*; a társadalom részéről történő kedvező megítélés, valamint az ezzel járó előnyök elnyerése és megtartása válik:⁴⁰ ezért hozakodik elő Phyllis a közmegevetésre való figyelmeltetéssel. Saját szeretőjének dicséretét ugyanakkor mellőzi, attól a természetes módon bennefoglalt állítástól eltekintve, hogy az ő kedvese ilyesféle becsületvesztés kockázatát nem hordozza. Nem tűnik jelentősnek, mégis fontos változtatás, hogy maga a szóváltás kezdő-szituációja megfordul: míg az eredeti versben Flora az, aki nem képes tartózkodni a Phyllis szeretőjével szembeni véleménynyilvánítástól, addig ebben a költeményben – a kor közfelfogásának megfelelően⁴¹ – Phyllis nyilvánítja ki rosszallását Flora preferenciájával kapcsolatban. Ennek pedig az az oka, hogy Phyllis itteni értékfelfogásában a lehetséges szeretők csoportja más tengely mentén oszlik kétfelé. Immár nem úgy vetődik fel a kérdés, hogy a klerikus vagy a lovag tekinthető-e jobb szeretőnek: az emberi erkölcs és az isteni törvény nézőpontjából feltett kérdés voltaképpen arra irányul, vajon egy klerikus vagy egy nem-klerikus alkalmasabb-e szeretőnek.

Flora azonban válaszában a klerikus magas társadalmi megbecsültségét és ebből fakadó előnyeit hangsúlyozza. A *honor* hiányának vádjával szemben annak szeretőjében való meglétét igyekszik bizonyítani, mégpedig az általa a megbecsülésből eredeztetett anyagi jólét (*et si potus displicet, poscit meliorem* [56]) szemléltetése révén. Ennek következtében pedig, noha az említett szempontok közül több az eredeti költeményben is megjelenik, ezek hangszerelése itt döntően megváltozik. Míg ugyanis ott ezen anyagi előnyök pusztán a jobb szeretővé válást elősegítő körülmények, itt a *honor* látható jeleként, megnyilvánulási formáiként kerülnek bemutatásra.

A vers utolsó strófáiban tehát Flora szavainak lehangoló, ellentmondásnak helyet nem engedő lendülete fölényes győzelme érzetét keltheti (természetesen az új költemény sem nélkülözhet minden rétorikai eszközt). Az eredeti vágánsverssel ellentétben azonban, ahol mindkét fél részéről elhangzanak mind támogató, mind ellenérvek, költeményünk a klerikust csak pozitív, a katonát pedig kizárólag negatív tulajdonságokkal jellemzi. A kiegyensúlyozottság ilyenén megbillenését végeredményben Phyllis feleletének elmaradása okozza, ez pedig nagy valószínűséggel az olvasóban is megkérdőjelezi Flora argumentációjának objektivitását. Érvei

³⁹ Vö.: *meo semper proprium dare, tuo dari*. (*Ph&F* 19. str. 4. s.); *celle mellis, olei, Cereris, Lyei, / aurum, gemme, pocula famulantur ei*. (23. str. 3–4. s.).

⁴⁰ Kétségtelenül a szerelemhez, illetve a szeretőhöz való viszonyulás megváltozása motiválta a *honor* szempontjának beszivárgását a lányok külső megjelenésének leírásába is (*non est differentia corporis et honoris* [13] [*Ph&F: oris*]), ahogyan a liget jellemzésének első sorába történő bekerülését is ez indokolhatta (*ad augmentum decoris et honoris huius* [21] [*Ph&F: et caloris minus*]).

⁴¹ Ne feledjük, hogy az eredeti költemény keletkezésének időszakára tehető az a gyakorlatban csak fokozatosan végbemenő folyamat, amely a klérus valamennyi tagjától megkövetelte a cölibátus megtartását.

akkor válnak végképp súlytalanná, amikor tudatosan bennünk, hogy replikájában valójában nem is az őt ért kritikára válaszol, hanem szeretője *honor*jával hozakodik elő ahelyett, hogy a magát védené: Phyllis megjegyzése ugyanis nem a klerikus, hanem éppen hogy a klerikus szeretőjének becsületvesztésére vonatkozott. Mintha Flora elgondolása szerint szeretője *honor*jának rá is vetülő fénye révén maga is részesülne abból – és ha egyedül anyagi szempontokat mérlegel, bizonyára így is van. Ily módon pedig felfogásuk különbözőségéből adódóan elbeszélnek egymás mellett: Phyllis értékrendje szerint káros az, amit Flora csinál, aki szerint viszont kritikus nemcsak hogy téved, de az általa képviselt módon el sem érhető a vágyott *honor* – legalábbis nem az, amit Flora ért alatta. Szemléletes, hogy míg Flora az evilági megbecsüléssel kapcsolatos kritikát komolyan magára veszi, a túlvilági büntetésre vonatkozó megjegyzésre még csak nem is reagál. Ez persze fakadhatna a vers rövidegéből is, ám a Flora által kimondott szavakban körvonalazódó világnézetből inkább az gyanítható, hogy számára a társadalmi presztízből fakadó előnyök háttérbe szorítják az efféle morális dilemmákat. Az elhangzottak magánvélemény voltát megerősíti az is, hogy míg az eredeti versben az isteni bírák döntése, más esetben (pl. *Remiremonti zsinat*)⁴² a közösség ítélete a klerikus elsőségének kellő legitimitációt nyújt, addig jelen költeményben mindez Flora szubjektív, érdemi vita nélkül elhangzó véleménye marad.

Lezárásképpen szólni kell még a költemény kimeneteléről, vagyis az elsőség klerikus számára történő odaítéléséről. Mindenekelőtt általánosságban elmondható, hogy a klerikus és lovag illetén versengését megörökítő vitaköltemények esetében hagyományosnak mondható a klerikus lovaggal szembeni győzelme.⁴³ Ennek megindoklására az idők során többféle, zömében egymást sem kizáró magyarázat született, melyeket két csoportra oszthatunk: egy részük valós társadalmi folyamatokat sejt a vers keletkezése és a klerikusnak tulajdonított elsőség háttérében, míg a továbbiak elsősorban a vers szövegéből kiindulva rétorikai, illetve filozófiai érvekkel látják igazolhatónak Amor döntőbíráinak ítéletét. Az első csoportba három elképzelést sorolhatunk. Az egyik azt feltételezi, hogy ezen és a hasonló tematikájú versek egyházi érintettségű szerzője ily módon fogalmazta meg belső kritikáját a papi nőtlenység korszakra datálható szigorú megkövetelésével szemben (I. lateráni zsinat [1123], 3., 21. kánon).⁴⁴ Haller veti fel további lehetőségként, hogy a költemény akár értelmezhető lehet a XII. század nagy egyházpolitikai vitájának, a *regnum*, illetve a *sacerdotium* viszonyának, illetve elsősége kérdésének (invesztitúraharc) szatirikus megfogalmazásaként is.⁴⁵ Végül mindezeknél

⁴² Kommentáros kiadása: P. Pascal: *Concilium Romarici Montis*. Bryn Mawr (Pennsylvania) (1993). Online változata: <https://faculty.georgetown.edu/jod/remiremont.html>.

⁴³ Mindössze egyetlen költeményről van tudomásunk, mégpedig a *Florence et Blancheflower* anglo-normann változatáról, amelyben a lovag felé billen a mérleg nyelve (Oulmont: *i. m.* [5. j.] 21; hivatkozik rá Walther: *i. m.* [1. j.] 147, 1. j.; Jackson: *i. m.* [6. j.] 293–294).

⁴⁴ J. D. Mansi (ed.): *Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima collectio* [...]. Vol. 21. (1109–1166) Venetiis (MDCCLXXVI) 282, 286. A *Remiremonti zsinat* című költemény kapcsán ennek alátámasztására Walther – Oulmont nyomán – említést tesz III. Jenő pápa egy bullájáról, amelyben felszólítja Trier érsekét és az alá tartozó suffraganeus egyházmegyék püspökeit, hogy lépjenek fel a remiremonti kolostorban tapasztalt szabadság (*conversatio carnalis*) ellen. Walther művében 1150-re, Oulmont 1151-re datálja a bullát, a szövegkiadás alapján azonban csak keltének hónapja és napja (március 17.) szerepel rajta, így a pápa uralkodási éve (1145–1153) jelentik keletkezési időintervallumát; ennek ellenére kiadója 1145 és 1154 közé helyezi a bulla kiállítás idejét (Walther: *i. m.* [1. j.] 146–147; Oulmont: *i. m.* [5. j.] 55; M. A. Guinot: *Étude historique sur l'abbaye de Remiremont*. Paris [1859] 401).

⁴⁵ Haller: *i. m.* (6. j.) 126–127.

összetettebb mozgatórugót sejt e költemények megszületése mögött az az álláspont, amely szerint az egyre szélesebb rétegek számára hozzáférhető magasfokú képzés következtében a XII. századra megfelelően széles világi réteg jött létre egy olyan udvari kultúra kialakulásához, amely egyfajta társadalmi és kulturális versenyt eredményezett az addig vezető szerepet játszó egyháziak, illetve a lovagok között. Ez a verseny pedig arra készítette a klerikusokat, hogy a felemelkedőben lévő osztállyal szemben védelmezni próbálják addigi társadalmi és intellektuális pozícióikat.⁴⁶ A magyarázatok másik, a versek szövegéből kiinduló csoportja két további lehetőséget kínál számunkra. Az egyik a klerikus elsőségét az általa elsajátított és birtokolt elméleti tudással indokolja: képzettségénél fogva ugyanis számára hozzáférhetőek azok az antik források – elsősorban Ovidiushoz köthető tanköltemények és mitológiai szövegek –, amelyekből elsajátítható a megfelelő szeretővé váláshoz szükséges tudás.⁴⁷ Mivel pedig a lovag számára ez csak a klerikus közvetítésével érhető el, a tanár-tanítvány viszonyból fakadó alá-fölé rendeltség, valamint a tudás birtoklásán túl terjesztésének képessége is tanítványa elé helyezi őt.⁴⁸ Másik eshetőségnek az mutatkozik, hogy a kettejük közötti választás során a bírák esetleg nem szeretőként gyakorolt erőnyeiket, hanem járulékos tulajdonságaikat vették figyelembe. Haller megjegyzi, hogy bár szeretői minőségük alapján meglehetősen nehéz volna dönteni, a két hölgy közötti vita utolsó megszólalásában Flora a klerikus társadalmi és intellektuális fölényét hangsúlyozza, amelyre Phyllis már nem reagál, így ez esetben – cáfolatuk hányában – Flora érvei nagy meggyőzőerővel bírnak. Lehetséges – így Haller –, hogy a döntőbírák ugyanezen érveket meghallgatva ilyen, a szerető mivolton túlmutató szempontok szerint döntöttek.⁴⁹

Míg tehát az eredeti vitaköltemények klerikus felé hajlásának számos, a szexualitásból fakadó köznapi humoron túlmutató magyarázata is lehet, versünk esetében ezek kisebb valószínűséggel esnek latba. Sőt, keletkezési idejére (még ha ezt jóval korábbra tennénk is, mint fennmaradt példányai lejegyzésének időpontja) a magyarázatul felhozott társadalmi folyamatok már rég lezajlottak, a vers belső gondolatmenetéből fakadó magyarázatokat pedig szövegének és érveinek végletes lerövidülése számolja fel. Így tehát az új vers esetében releváns módon merül fel e közönségesebb humorforrás lehetősége is.

Valójában igen nehezen eldönthető, minek is tekintsük az iménti verset: nem világos, vajon egy sebtében megalkotott és eredeti szándékánál épp átgondolatlansága folytán egy összetettebb interpretációt is megengedő, könnyed kocsmadalt, vagy inkább egy a verselés akadályaival nehezebben megbirkózó, ám árnyalt gondolkodású szerző szatirikus hangvételű társadalomkritikáját kell-e sejtenuünk mögötte.

⁴⁶ Szövérfy: *i. m.* (4. j.) 305–306. Hasonlóképp érvel Jackson is, a folyamatban kiemelt hangsúlyt helyezve a néprajvi költészet terjedésére (Jackson: *i. m.* [6. j.] 297, 303).

⁴⁷ Süßmilch: *i. m.* (6. j.) 82.

⁴⁸ Haller: *i. m.* (6. j.) 125. Jackson szintén azt hangsúlyozza, hogy a klerikus kiválóbb volta elsősorban a retorikában való jártasságából fakad, továbbá ezen szerelmi jártasságra kifejezetten elméleti tudásként tekint gyakorlati tapasztalat nélkül (alátámasztásképpen idézve egy egykorú költemény témába vágó sorait) (Jackson: *i. m.* [6. j.] 300–301). Noha mindaddig nem merült fel magyarázatként, ám az ezen költeményekben rendre felbukkanó bibliai allúziók miatt (jelen költeményre nézve lásd a 32. jegyzetet) elképzelhető az is, hogy akár e döntés mögött is bibliai hely finom paródiája hódol meg: *Nem nagyobb a tanítvány a mesterénél, sem a szolgál az uránál* (Mt 10,24).

⁴⁹ Haller: *i. m.* (6. j.) 124; cf. *secundum scientiam et secundum morem / ad amorem clericum dicunt aptiorem.* (*Ph&F* 78. str. 3–4. s.).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Madas Editnek (OSZK), Kurecskó Mihálynak (MNL OL) és Takács Lászlónak (PPKE BTK) a dolgozathoz fűzött értékes megjegyzéseikért. Jelen tanulmány az „MNL OL 1526–1570 közötti iratainak feldolgozása és online publikálása” című, K 128695 azonosító számú NKFIH projekt keretében és támogatásával készült.

ALTERCATIO PHYLLIDIS ET FLORAE MINOR

Sigla:

G: Gaselee, Stephen: An Apocryphal Ending to the Phyllis and Flora. *Studi medievali. Nuova serie* 2 (1929) 173–175. 173–174.⁵⁰

G²: *Correctiones perpetratae in G.*

Ch: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Erdélyi országos kormányhatósági levéltárok (F szekció) – Kolozsmonostori Konvent országos levéltára – Protocolla, libri regii et stylionaria – *Stylionarium Francisci de Rewa*, 293–294. pagina (MNL OL F 15-2. 293–294. p.)⁵¹

Ch²: *Correctiones perpetratae in Ch.*

1. Anni parte florida celo puriore,
picto terre gremio vario colore,
dum fugaret sidera nuncius Aurore,
somnia liquet oculos Phillidis et Flore.
2. Erant ambe virgines et ambe regine, 5
Phyllis coma libera, Flora crispo crine,
non sunt forme virginum, sed forme divine
resplendentes facie, ut lux matutina.
3. Nec stirpe nec facie nec ornatu viles, 10
sed annos et animos habent iuveniles.
He sunt parum impares et parum hostiles:
uni placet clericus alterique miles.
4. Non est differentia corporis et honoris,
ambe sunt consimiles intus atque foris.
Unius sunt habitus, et unius moris 15
sola differentia facta est amoris.
5. Placuit virginibus ire spaciatum,
nam soporem renuit pectus sauciatum,
et in illo tempore exeunt in pratum,
ut et iocum facerent, ludum quoque gratum. 20

⁵⁰ **G** az 'u' félhangzó mássalhangzóként történő realizálódását 'v' betűvel, míg a szókezdő 'i' félhangzó mássalhangzóként történő realizálódásait 'j' betűvel írja (kivéve *iuueniles* [10], *diuiciis* [49]).

⁵¹ **Ch** az 'i' félhangzót mindig 'i' betűvel szerepelteti, az 'u' félhangzót pedig – függetlenül szótagalkotó szerepétől – szókezdő pozícióban 'v', egyéb esetben 'u' betűvel jegyzi le.

6. Ad augmentum decoris et honoris huius,
locus erat viridi gramine perfusus,
et in illo gramine defluebat rivus
vivus atque garrulus, murmure lascivus.
7. Erat iuxta rivulum spaciosa pinus, 25
et distenta foliis late pandens sinus,
murmurat tam modicum ventus tempestivus
nec intrare poterat calor peregrinus.
8. Pervenere virgines ire quo volebant, 30
et sermones varios inter se ferebant,
Flora virgo nobilis clerum diligebat,
qui puelle Phillidi multum displicebat.
9. Consedere virgines: herba sedem dedit,
Phillis iuxta rivulum, Flora longe sedit,
cum sederent, utreque amor se eregit, 35
nam utramque vulnerat, et utramque ledit,
10. Phillis coma libera tunc dicebat Flore:
'Misera, cur clerici frueris amore?
Nam que clerum diligit, caret hic honore
et post mortem fruetur perpeti dolore, 40
11. Flora inquit Phillidi: 'Loqueris ut stulta,
nisi propter tedium. Narro tibi multa:
quod cruenti milites sunt abiciendi
et econtra clerici semper diligendi.
12. Milites in praeliis gladiis ceduntur, 45
iacent in carceribus, quando capiuntur,
tunc infelix puella dolet et tristatur,
timens ut ne socius suus suspendatur.
13. Clerici divitiis cunctis dominantur,
in potentum curiis semper honorantur, 50
et in horum domibus sepe saciantur:
non habentes milites domi, quo pascantur.
14. Clericus nunquam propriis manibus laborat,
eum omnis populus laudat et honorat,
nam et cibum comedit valentem ad amorem 55
et si potus displicet, poscit meliorem.

15. Ideo praeposui clericum amare,
 eum meis manibus semper baiulare,
 nam et omnis laicus transiens per forum,
 narrat omni populo laudem clericorum. 60

Finis.

1 puriori **G** 3 sydera **Ch** 4 sumnus liquit **G** : somnus linguat **Ch** philidis **G** 6
 filis **G** : phillidis **Ch** crispa **G** 8 ut luce **G** 11 hae **G** : hec **Ch** dispares **Ch** 12
 une **Ch** altereque **G** 15 unius ... unius **Ch** : gemini ... gemini **G** 16 iuncta **Ch** 17
 spaciatum ire **G** 18 saporem **Ch** rennuat **Ch** saciatum **G** 19 ex illo **G** 20 ut et jocum
 facerent ludumque beatum **G** : ut iocos exerceant, ludum quoque gratum **Ch** 21 ob
Ch huius et honoris **G**² 22 viridi **GCh**² : viridis **Ch** 23 defluserat **G** 24 vivens **G**² :
 unus **Ch** boccus murmur lasciosus **G** 25 riulum **G** speciosa **G** 26 ditata **G** 27 iam
Ch tempestinus **G** (*forte negligentia editoris vel typographi*) 28 potuit **G** 29–32 = vv.
 33–36 **G** 29 pervenerant **G** : pervenire **Ch**² virginis **Ch** 30 habebant **G** 31 clericum
 amabat **G** 32 filidi **G** 33–36 = vv. 29–32 **G** 34 filis **G** riulum **G** 35 consedere
Ch elegit **Ch** 36 volnerat **G** et utanque **Ch** 37 fillis **G** 38 cum clerico **G** 39 clerum
 caret diligit hec **Ch** 40 post mortem fruitur **G** : postea fruatur **Ch** 41 filidi **G** 42 nisi
 propter thedium **Ch** : nam Filis ad tedium **G** (*post tedium editor lectionem incertam
 esse adnotat. ignoro autem, adnotatio eius utrum ad hoc unum vocabulum an ad totam hoc
 vocabulum praecedentem partem versus pertineat.*) narro **Ch** : dicam **G** 43 quod cruenti
G : nam et cuncti **Ch** 45–48 = vv. 49–52 **Ch** 46 quando **Ch** : postquam **G** 47 hinc
G 48 ut ne **Ch** : ne jam **G** suus **G** : eius **Ch** 49–52 = vv. 45–48 **Ch** 49 clerici **Ch**
 conctis **G** 51 et eorum **Ch** semper saciantur **G** : sepe sociantur **Ch** 52 fruuntur **Ch**
 53–56 *om.* **Ch** 57 proposui **Ch** amorem **G** 58 baywlare **Ch** : baiularem **G** 59 laicus
Ch : rusticus **G** 60 narat **G**

APPENDIX

Phyllis et Flora (ed. Schumann) (str. 1–8)⁵²

1. Anni parte florida, celo puriore,
picto terre gremio vario colore,
dum fugaret sidera nuntius Aurore,
liquit somnus oculos Phyllidis et Flore.
2. Placuit virginibus ire spatium, 5
nam soporem reicit pectus sauciatum;
equis ergo passibus exeunt in pratium,
ut et locus faciat ludum esse gratum.
3. Eunt ambe virgines et ambe regine, 10
Phyllis coma libera, Flore compto crine.
non sunt forme virginum, sed forme divine,
et respondent facies luci matutine.
4. Nec stirpe nec facie nec ornatu viles
et annos et animos habent iuveniles; 15
sed sunt parum impares et parum hostiles,
nam huic placet clericus et huic placet miles.
5. Non eis distantia corporis aut oris,
omnia communia sunt intus et foris,
sunt unius habitus et unius moris; 20
sola differentia modus est amoris.
6. Susurrabat modicum ventus tempestivus,
locus erat viridi gramine festivus,
et in ipso gramine defluebat rivus
vividus atque garrulo murmure lascivus.
7. Ad augmentum decoris et caloris minus 25
fuit secus rivulum spatiosa pinus,
venustata folio, late pandens sinus,
nec intrare poterat calor peregrinus.
8. Consedere virgines; herba sedem dedit. 30
Phyllis iuxta rivulum, Flora longe sedit.
et dum sedet utraque, dum in sese redit,
amor corda vulnerat et utramque ledit.

⁵² Hilka – Schumann: *i. m.* (9. j.) 94–95.

SUMMARY

Without doubt, one of the most outstanding piece of the goliard poetry is the anonymous poem which nowadays become known as Phyllis et Flora (*Altercatio Phyllidis et Florae*). It was preserved to us in many manuscripts, whose each one contains parts of different length of this poem. One of these copies especially differs from any of others: it preserves a complete poem that begins with the eight initial stanzas of the original poem, and continues with seven new-composed stanzas until its end. After the discovery of this manuscript, it become part of the tradition of the poem although it was considered just as a very corrupt witness of the poem's first eight stanzas. However, in the recent past, thanks to a lucky occasion, it was discovered a second copy of this variant poem, transcribed at the same period as the already known one. The new discovery fundamentally changes our relation to the variant: the new copy has made it obvious, that this is not a peculiar composition of the fantasy of its scribe, but a self-sufficient late variant of the original poem, which had been supposedly more widespread, than its traces testify. Not only the radical alteration of its length, but – due to its late construction – that of its content and thought is also remarkable.

Keywords: debate poem (*Streitgedicht*), *Altercatio Phyllidis et Florae*, goliard poetry, formulary named after Franciscus Révay, variant, convivial song

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

